

RELIGIA ȘI FUNCȚIONAREA SOCIETĂȚII MODERNE

RELIGION AND THE FUNCTIONING OF MODERN SOCIETY

LA RELIGION ET LE FONCTIONNEMENT DE LA SOCIÉTÉ MODERNE

Mr.conf.univ.dr. Andi Mihail BĂNCILĂ*

Factorul religios este elementul cu cea mai lungă continuitate din întreg spectrul spațiului social. Asocierea diverselor practici din viața cotidiană cu obiceiuri mistice și, ulterior, cu forme instituționalizate de credință a contribuit la formarea unei legături puternice între om și divinitate, intermediată de către instituția religioasă. Acest lucru a permis formarea unor sisteme sociale puternice (state, imperii), conduse prin intermediul unui sistem normativ, dependent de factorul religios. Sfârșitul secolului al XVIII-lea a produs prima reșezare a societății unor noi norme de conviețuire, care aveau drept fundament noi principii distincte de cele în baza cărora funcționaseră până în acel moment statele. Secolele XIX și XX reprezintă o perioadă a contrastelor, caracterizată printr-o luptă asiduă a statelor naționale de desprindere față de biserică.

The religious factor is the element with the longest continuity in the whole spectrum of the social space. The combination of various practices in everyday life with mystical habits and later with institutionalized forms of faith has contributed to the formation of a strong bond between man and divinity interceded by the religious institution. This has enabled the formation of powerful social systems (states, empires) led through a religious system-dependent normative system. The end of the eighteenth century produced the first re-establishment of the society of new norms of coexistence that were based on new principles distinct from those on which the states had functioned up to that point. The nineteenth and twentieth centuries represent a period of contrasts characterized by a strenuous struggle of the state's detachment towards the church.

Le facteur religieux est l'élément avec la plus longue continuité dans tout le spectre de l'espace social. La combinaison de diverses pratiques de la vie quotidienne avec des coutumes mystiques et, ensuite, avec des expressions de foi institutionnalisées a contribué à la formation d'un lien puissant entre l'homme et la divinité, facilitée par l'institution religieuse. Cela a permis la formation de systèmes sociaux puissants (États, empires), dirigés au moyen d'un système normatif dépendant du facteur religieux.

La fin du XVIIIe siècle a marqué le premier rétablissement de nouvelles normes sociales de coexistence, fondées sur de nouveaux principes distincts de ceux sur lesquels les États avaient jusque-là fonctionné. Les XIXe et XXe siècles représentent une période des contrastes, caractérisée par la lutte acharnée menée par les états-nations en vue de se détacher de l'église.

Cuvinte-cheie: religie; societate; educație; stat național; revoluție.

Keywords: religion; society; education; national state; revolution.

Mots-clés: religion; société; formation; état-nation; révolution.

Încă de la începutul civilizației umane, factorul religios a jucat un puternic rol în procesul creării identității colective a unor mase largi de indivizi. Nevoile primare ale indivizilor, precum asigurarea hranei și a securității personale, i-au motivat pe aceștia să se organizeze și să caute protecția

unei colectivități sociale (triburile, orașele-state și, ulterior, statele). Cu toate că aceste structuri asigurau un cadru normativ necesar funcționării grupului, existau și alte solicitări de ordin spiritual care le depășeau competențele. Acest tip de nevoie a fost puternic exploatată de numeroase entități, care, prin diverse mijloace, au determinat formarea unor structuri capabile să satisfacă așteptările indivizilor. La fel ca și în cazul identității de grup create de

*Academia Tehnică Militară
e-mail: bancila.andi@gmail.com

state, instituțiile ecleziastice au fost organizate după un anumit tipic (ceremonial, vestimentație, limbaj comun), care, ulterior, a generat un puternic sentiment de identitate. Cele mai multe astfel de instituții s-au rezumat să-și transmită învățătura într-un areal geografic restrâns. Odată cu dezvoltarea mijloacelor tehnologice s-a produs expansiunea unora dintre aceste idei la distanțe geografice foarte mari, valorile promovate de ele contribuind semnificativ la apariția așa-numitelor religii cu valențe universale (creștinismul și islamul). Analizând evoluția societății globale din punctul de vedere al factorilor care au contribuit la modelarea gândirii de grup, religiozitatea a constituit unul dintre factorii determinanți în crearea de norme și de reguli.

Apariția și dezvoltarea principiilor de conducere de inspirație religioasă

Perioada Antichității a fost caracterizată de existența unei culturi religioase de tip politeist, capabilă să creeze influență la nivelul unor comunități reduse de indivizi. Pe măsură ce granițele imperiilor antice se îndepărtau de centrul dominant din punct de vedere politic, economic și cultural, exista și o tendință de expansiune a religiozității, culturile puternice impunându-se, în raport cu cele mai puțin reprezentative.

În perioada sa de glorie, între granițele Imperiului Roman rezidau o multitudine de entități religioase, specifice tuturor părților imperiului, care, din punct de vedere oficial, trebuiau să se tolereze reciproc¹.

Marea schimbare care a produs o scindare a acestei lumi a survenit în urma apariției creștinismului. Acesta a produs o ruptură în această ordine bine stabilită în interiorul lumii romane, în spațiul căreia puteau coexista relativ pașnic toate formele de manifestare spirituală, create de popoarele din imperiu sau de cele din imediata vecinătate². Noua filosofie religioasă a oferit adeptilor săi o viziune de tip integralist, care propovăduia unicitatea și excludea celelalte forme de manifestare religioasă. Această viziune unificatoare a intrat în contradicție cu normele și cu instituțiile în baza cărora funcționa societatea romană.

Într-o primă fază, Roma a dispus eliminarea prin forță a potențialului pericol la adresa stabilității sale politice, încercând distrugerea noii

credițe chiar în spațiul său de formare, Palestina. Beneficiind însă de o structură organizatorică foarte bine pusă la punct și exploatând vulnerabilitățile lumii romane, creștinismul a depășit foarte repede limitele spațiului său de formare³ și a reușit să câștige foarte mulți adepți, proveniți în special din rândul categoriilor defavorizate (sclavi și oameni lipsiți de mijloace financiare).

Din punctul de vedere al analizei funcționalității sistemului de norme de tip religios într-un anumit spațiu, continentul european constituie un studiu de caz interesant. Chiar dacă el nu a reprezentat spațiul de formare a creștinismului, la finalul secolului al XI-lea, era considerat, în întregime, un continent creștinat. Acest proces s-a desfășurat în două etape distincte, prima având ca punct de plecare chiar secolul I, când, concomitent cu răspândirea creștinismului în Orientul Mijlociu, în Africa sau în Asia, misionarii au propovăduit evanghelia și în Grecia, în Italia sau în Galia (Franța de astăzi). Cea de-a doua etapă s-a desfășurat între secolul al IX-lea și al XI-lea, când s-a reușit convertirea triburilor slave, a maghiarilor și a celorlalte triburi de migratori sedentarizați pe teritoriul din estul continentului, precum și a populațiilor, rămase păgâne, din nordul Europei⁴.

Reușind să depășească momentele tensionate, care apăruseră ca urmare a interacțiunii violente cu autoritățile romane, din prima parte a procesului de extindere în interiorul granițelor acestui imperiu, în anul 313, prin Edictul de la Milano, împăratul roman Constantin cel Mare a recunoscut creștinismul ca religie tolerată. Noua religie reușește să-și impună primatul, în raport cu celelalte forme de manifestare spirituală, în anul 380, când împăratul Teodosie aprobă Edictul de la Tesalonic, prin care acest cult devine religia oficială a imperiului⁵.

Lupta pentru supremație din interiorul bisericii creștine s-a manifestat timpuriu, inițial această instituție a recunoscut trei episcopii la Roma, la Alexandria și la Antiohia, cărora le-au fost adăugate, în anul 451, după Conciliul din Calcedon, și episcopiile de la Constantinopol și de la Ierusalim⁶.

Pe parcursul timpului, s-au detașat doi centri de putere care au corespuns celor două capitale ale imperiului – Roma și Constantinopol. Fiecare dintre cele două episcopii a încercat să atragă un număr cât mai mare de credincioși în propria sferă de influență fie prin convertirea directă a unora

dintre popoarele păgâne, fie chiar prin atragerea, de partea lor, a unora dintre conducătorii creștinați care recunoșteau primatul celeilalte episcopii. Odată cu consolidarea puterii politice și economice, fiecare dintre cei doi lideri religioși, papa și patriarhul, ausuștinut cu tărie că reprezintă „singura expresie autentică a adevărului creștin”⁷.

Contrar tuturor acestor neînțelegeri, biserica a continuat să funcționeze unitar până în a doua jumătate a secolului al XI-lea, în special ca urmare a faptului că Episcopia de la Roma a trebuit să depășească perioada grea prin care a trecut, din cauza pierderii sprijinului autorității imperiale (Imperiul Roman de Apus s-a prăbușit în anul 476).

Puterea papală s-a refăcut treptat, ca urmare a convertirii și, ulterior, a impozitării celei mai mari părți a populației Europei de Vest, precum și ca urmare a recunoașterii de către principii a autorității sale. Ca o consecință a acestui fapt, în anul 1054 s-a produs prima ruptură a celor doi centri de putere și formarea celor două biserici creștine, catolică și ortodoxă. Acest eveniment a rămas cunoscut posterității sub denumirea de „Marea Schismă”⁸.

Concomitent cu divizarea religioasă a Europei, lumea musulmană a reușit performanța de a îngloba și de a converti, la nou apăruta religie islamică, o parte importantă a lumii creștine. Acest aparent dezastru a contribuit, ulterior, la reconstrucția culturală a Europei. Chiar dacă astăzi suntem obișnuiți să privim acest spațiu ca unul profund conservator și tradiționalist, în momentul expansiunii sale noua religie s-a dovedit mult mai permisivă decât creștinismul, acceptând să conserve o mare parte a operei științifice, concepută în perioada Antichității și care, în acel moment, era condamnată uitării și interzisă publicului larg de către biserica creștină.

În perioada 750-1100, spre deosebire de creștinism, islamismul a rămas foarte mult timp deschis către știință și tehnologie, permițând dezvoltarea unor importante centre culturale. Începând cu secolul al XII-lea, fundamentalității religioși își impun punctul de vedere, rupând lumea musulmană de noile descoperiri științifice. Una dintre cauzele care au dus la regresul științific al Orientului Mijlociu l-a constituit faptul că nou creată religie nu separa componenta laică de cea religioasă. În viziunea conducătorilor spirituali: „Statul ideal ar fi o teocrație, iar în absența unei astfel de realizări, un bun conducător lasă chestiunile care țin de spirit și de minte pe seama teologilor de seamă”⁹.

În timp, disensiunile din interiorul celor doi centri de putere religioși ai lumii creștine au crescut în intensitate și au contribuit la noi rupturi, cea mai importantă fiind reforma protestantă din secolul al XVI-lea.

În momentul de față, pe teritoriul Europei, putem distinge cel puțin cinci spații de cultură de sorginte religioasă distincte: zona catolică, ortodoxă, luterană, calvinistă și musulmană, cărora li se pot adăuga spațiile intercalate în interiorul acestora, unde influența cultelor neoprotestante a crescut puternic, mai ales în ultima jumătate de secol. Chiar dacă astăzi, din cauza numărului redus de credincioși și a fragmentării acestei comunități, evreii nu mai pot forma un spațiu cultural distinct, nu trebuie minimizat impactul pe care cultura iudaică l-a avut pe continentul european, timp de aproape două mii de ani.

Spre deosebire de ortodoxism, care a coabitat cu împărații bizantini și, ulterior, cu principii creștini la conducerea statelor din spațiul Europei de Est și de Sud-Est, Biserica Catolică a reușit performanța de a domina în mod efectiv puterea laică. Pentru o lungă perioadă de timp, a reușit să-și impună primatul, obligând regii și principii din Europa Centrală și de Vest să le recunoască statutul de „societate perfectă” și să-i sprijine în mod direct, militar sau financiar, în acțiunile pe care doreau să le întreprindă¹⁰.

Papalitatea a reușit să creeze un cadru normativ (așa-numita teorie a puterii indirecte, simbolizată prin tripla coroană purtată de suveranul pontif)¹¹, prin care a obligat pe acești monarhi să ia parte la războaiele sfinte (Cruciadele) și, ulterior, le-a impus acestora obligația de a acorda un sprijin consistent misionarilor catolici, care au propovăduit credința catolică în afara spațiului de influență, în special pe continentul american.

Începuturile consolidării puterii laice a statului național

Legitimarea poziției bisericii creștine în societatea europeană a produs, pe parcursul secolelor următoare, puternice efecte atât asupra normelor de funcționare a statelor, cât și asupra regulilor de conviețuire, la nivelul micilor comunități. Construirea unor lăcașe de cult pe teritoriul tuturor localităților, indiferent de dimensiunea acestora, a unor troițe sau statui ale Fecioarei Maria, la răspântiile drumurilor și alte elemente distinctive

ale noii credințe au devenit foarte rapid cutume de la care nu se putea face excepție¹².

Această etapă a fost completată prin introducerea unor noi norme de conviețuire socială care nu mai făceau trimitere la dreptul roman, ci la principii de morală creștină, care, ulterior, au constituit fundamentele de funcționare a societății.

Autoritățile romane au pierdut treptat majoritatea privilegiilor, inclusiv dreptul, pe care îl exercitaseră anterior, de a fixa punctele de interes în viața comunității¹³. Măsurarea timpului, unul dintre elementele fundamentale ale oricărei societăți, a îmbrăcat haina religioasă, evenimentele majore din viața comunității fiind sărbătorite în conformitate cu prevederile calendarului liturgic¹⁴. Conform normelor impuse de către reprezentanții bisericii, timpul alocat zilei și nopții era împărțit în mod egal, lucru care determina ca orele care se scurgeau în aceste intervale de timp să aibă diferite valori, în funcție de anotimp (excepție făceau echinocșiile). Această cutumă a împiedicat, pentru o perioadă foarte lungă de timp, pe întreprinzătorii europeni să poată să-și facă o planificare judicioasă a timpului de lucru. Lipsa unui instrument etalonat de măsurare a timpului a îngrădit indivizilor și colectivității în care trăiau posibilitatea de a stabili întruniri de lucru sau de a putea norma activitatea proprie sau a angajaților. Aceste neajunsuri au fost corectate abia în momentul în care societatea europeană a permis construirea de ceasuri mecanice, al căror cadran indica intervale orare egale.

Această inovație a fost aplicată într-o primă fază doar în statele din Europa de Nord (majoritar protestante), ca urmare a faptului că reprezentanții Bisericii Catolice au opus o rezistență puternică timp de aproape un secol¹⁵. Inițial, noile ceasornice au fost amplasate în turnurile primăriilor, marcând în acest fel o consolidare a puterii laice, în detrimentul celei ecleziastice. Începând cu acest moment, capitaliștii europeni au putut dispune mai bine de timpul angajaților, sporind productivitatea muncii acestora și, în același mod, crescând constant cantitatea de marfă, pentru fiecare interval orar. Adam Smith a remarcat în modul cel mai corect această modificare de gândire, concluzionând astfel: „Creșterea avuției națiunilor decurge în mod direct din dezvoltarea forțelor eficiente de muncă”¹⁶.

Un episod interesant, desfășurat în perioada combaterii reformei protestante, este „ieșirea din

rând” a unora dintre principii și regii catolici, care, într-o primă fază, au ezitat și, ulterior, s-au împotrivit anumitor măsuri propuse de papalitate, în scopul reinstaurării vechii ordini sociale. Primatul național a început să se impună în fața principiilor religioase, determinând formarea unor alianțe militare, pe baza unor principii moderne, ce ignorau normele după care funcționase, până în acel moment, societatea. Cu toate că, încă din secolul al XIV-lea, regele Franței primise titulatura de „Rege Preacatolic”, în timpul marilor prefaceri sociale din secolul al XVII-lea, el a ezitat să sprijine papalitatea și, ulterior, a susținut deschis coaliția statelor protestante, formată din Suedia, din Prusia, și pe principii din nordul Germaniei, în lupta lor împotriva Imperiului Habsburgic catolic, dar, în același timp, și adversar declarat al Franței¹⁷.

Unul dintre cei mai importanți oameni politici ai acestui secol, cardinalul francez Richelieu, devenit prim-ministru al regatului condus de regele Ludovic al XIII-lea, construiește o nouă strategie de politică externă, care promovează principiul rațiunii de stat, unitatea de credință și care ignoră directivele ecleziastice. Politica sa a susținut principiul centralizării puterii și crearea unor instrumente moderne care să permită regalității să-și administreze direct veniturile obținute. În acest sens, el a dispus crearea funcției de intendent, reprezentant al guvernului în teritoriu, responsabil cu încasarea de taxe și impozite¹⁸.

Acuzat de către adversarii săi pentru că nu își onorează îndatoririle de om al bisericii, Richelieu a motivat acțiunile sale prin întâietatea îndatoririlor laice față de cele religioase, pe care le considera ca fiind probleme personale: „Omul este nemuritor, mântuirea sa este în lumea de apoi”. „Statul nu este nemuritor, iar salvarea sa este acum sau niciodată”¹⁹. Prin faptul că a decis să sprijine principii protestanți, el a încercat să evite crearea unui colos în centrul Europei (Imperiul Habsburgic), care, la un moment dat, ar fi contestat poziția Franței. Acțiunea sa a fost justificată pe deplin, deoarece Franța a reușit în acest fel să-și conserve poziția pe continent pentru mai bine de 200 de ani, până în momentul în care „inevitabilul s-a produs”, iar cancelarul Prusiei, Otto von Bismarck, a reușit, în anul 1870, să reunifice spațiul german după modelul statului național.

Ludovic al XIV-lea a continuat politica de consolidare a puterii centrale prin fidelizarea unei

noi clase politice, constituită nu pe principiul eredității, ci pe cel al competenței și al fidelității față de monarh. El a eliminat o parte dintre prerogativele vechilor seniori feudali pentru a combate eventualele răzmerițe și a dispus constituirea Curții de la Versailles, unde fiecare dintre acești aristocrați avea „privilegiul” de a face parte și de a trimite pe unul dintre reprezentanții familiei sale. În acest mod el a încartiruit nobilimea și i-a impus să îi acorde sprijin financiar sau militar, fără a mai putea condiționa în vreun fel acest lucru. Ducele Saint-Simon consemna, în memoriile sale, acest trist moment pentru aristocrația franceză: „El (Ludovic) era pe deplin conștient că, deși putea strivi un nobil cu povara dizgrației sale, nu-l putea distruge nici pe el, nici filiația sa nobiliară, în timp ce un secretar de stat sau un politician similar putea fi adus împreună cu întreaga sa familie la nimicirea socială din care fusese ridicat”²⁰.

Reforma religioasă și nașterea statului modern

Istoricii din întreaga lume agreează ideea că perioada Evului Mediu s-a finalizat la începutul secolului al XVI-lea, moment în care micile entități teritoriale au fost comasate forțat în cadrul unor imperii multinaționale (în zona Europei de Est s-au dezvoltat Imperiile Otoman, Habsburgic și, mai târziu, cel Rus, în India s-a format Imperiul Mogul, iar Imperiul Chinez a reușit să recupereze teritoriile care, pentru o perioadă de timp, au putut să funcționeze autonom)²¹.

Singura excepție notabilă de la această regulă a constituit-o Europa de Vest, spațiu în care entitățile feudale au reușit să își păstreze o parte a vechilor privilegii, care mai târziu au evoluat spre unități teritorial-administrative și care, astăzi, sunt cunoscute ca state naționale. Tentativa Imperiului Habsburgilor spanioli de a-și instaura hegemonia în vestul Europei s-a lovit de o rezistență dură a micilor entități teritoriale specifice organizării de tip medieval (micile regate și principate, ducatele și republicile italiene și cantoanele elvețiene), care au anulat posibilitatea ca sistemul politic global să evolueze spre structuri de mari dimensiuni, autocrate, în care cu foarte mare greutate s-ar fi putut implementa reformele economice, generate de reforma protestantă.

Această evoluție distinctă a statelor din Europa de Vest a permis crearea sistemului de state moderne,

bazat pe cele trei mari principii: „capitalismul, statul național și drepturile cetățenești”²². Conștientizând necesitatea introducerii unor ample reforme sociale, o parte dintre marile imperii au căutat să imite modelul creat de către vest-europeni (reformele generate de țarul Petru I, în Rusia, sau Reformele Tanzimatului, care au încercat să producă o regenerare administrativă în cadrul Imperiului Otoman), însă, ca urmare a spațiului teritorial uriaș pe care îl administrau și a lipsei unui sistem de comunicații eficient, ele au fost sortite eșecului.

Influența idealurilor generate de Revoluția Franceză din anul 1789 asupra mișcării de secularizare a statului

Revoluția franceză din anul 1789 a produs o adevărată reformă a spațiului civic, foarte multe dintre normele de morală creștină, care, la acel moment, aveau statutul de norme de comportare civică, au fost înlocuite de legi, aprobate de noua Adunare Națională, înființată la 13 iunie 1789. Noua adunare legislativă a preluat în totalitate funcțiile sociale pe care le îndeplineau în acel moment reprezentanții clerului. A fost creată „starea civilă” care, prin intermediul funcționarilor săi, a exercitat atributul înregistrării cetățenilor, inclusiv în ceea ce privește legalizarea căsătoriilor, înlocuind, astfel, „sfânta taină” cu un contract civil între parteneri egali în drepturi.

De asemenea, recenzarea cetățenilor nu se mai efectuează prin intermediul botezului, ci prin declararea nou-născutului la primărie. Cele două taine ale bisericii nu sunt abrogate în totalitate, ci rămân, având însă un caracter opțional, fiind condiționate de efectuarea lor anterior procedurilor civile. Lucrurile au evoluat foarte mult în anumite state, producând o ruptură aproape totală față de vechea ordine. Pentru a înlătura orice sursă de instabilitate, având ca motiv diferențele religioase existente între cetățeni, Franța a eliminat efectiv de pe listele de recensământ orice referire la apartenența religioasă²³.

Următorul pas în ceea ce privește reformarea statului francez a fost o separare strictă a clerului secular, care era, la acel moment, aservit unei biserici naționale autonome față de Sfântul Scaun. Singurele structuri care au continuat să aibă o legătură strânsă cu papalitatea au fost ordinele monastice. Prin legile pe care le-au elaborat, autoritățile civile au adus atingere unor principii, considerate, până în

acel moment, tabu, precum desfacerea căsătoriilor, un element interzis de normele ecleziastice, dar care a fost acceptat de noua putere. Acest element a constituit una dintre cele mai dificile probleme cu care s-a confruntat noua societate laicizată. Asupra lui s-a revenit în mod repetat, pe parcursul secolului al XIX-lea, fiind abrogat în 1816 și reintrodus, ulterior, în 1884²⁴. Ruptura definitivă dintre stat și biserică s-a realizat pentru prima dată tot în Franța, în anul 1905.

Instituția ecleziastică a refuzat constant să recunoască diminuarea rolului său social, care, începând din acel moment, s-a rezumat la efectuarea serviciului divin și la stabilirea unor legături personale cu indivizii care apelau la serviciile sale. Reprezentanții clerului catolic au susținut, în continuare, dreptul de a participa la viața comunității, solicitând dreptul de a stabili reperatele morale și de a se pronunța în ceea ce privește respectarea acestor norme, inclusiv în ceea ce privește sancționarea celor care încalcă aceste principii.

Vaticanul s-a implicat direct în rezolvarea crizei provocate de decizia statului francez de a transfera o parte a bunurilor Bisericii Catolice din Franța spre organizații culturale laice, create cu scopul de a înlocui reprezentanții bisericii care acționau în acele sectoare de activitate. Lipsit de susținere populară, parlamentul francez a fost obligat, după anul 1918, să recunoască acel caracter distinct al instituției ecleziastice în cadrul societății civile. Prin legea de separare, statul francez a acordat instituțiilor ecleziastice dreptul de a interveni în problemele sale în ceea ce privește administrarea instituțiilor considerate închise (internate școlare, instituția militară, penitenciare și spitale)²⁵. Mai mult decât atât, cultelor religioase recunoscute, indiferent de poziția pe care o ocupaseră, anterior Revoluției Franceze, în societate, le-a fost îngăduit să întrețină, pe cheltuiala statului, preoți care să se îngrijească de aceste instituții.

Modelul de coabitare a statului cu instituția ecleziastică, bazat pe o separare clară a rolului jucat în funcționarea societății, a fost rapid implementat în majoritatea statelor lumii, punând, astfel, bazele sistemelor laice de guvernare. Timp de aproape o sută de ani, acest model a reprezentat cea mai bună formulă de cooperare între indivizi și structurile administrative, care le normau comportamentul social. În ciuda multiplexelor sale imperfectiuni,

sistemul de guvernare, bazat pe principiul separației dintre stat și biserică, a rămas un model al lucrului bine făcut și totodată un reper de urmat pentru generațiile viitoare.

NOTE:

1 Edward Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman. O antologie de la apogeul imperiului până la sfârșitul domniei lui Iustinian*, Editura Humanitas, București, 2018, pp. 58-59.

2 *Ibidem*, p. 325.

3 Barry Buzan, Richard Little, *Sistemele internaționale în istoria lumii*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 223.

4 Thimoty Yates, *The expansion of Christianity*, Lion Hudson Plc, London, 2004, p. 27.

5 James Rives, *Religion in the Roman Empire*, Wiley-Blackwell, New York, 2006, p. 196.

6 Thomas Bokenkotter, *A Concise History of the Catholic Church*, Editura Doubleday, New York, 2004, p. 84.

7 René Rémond, *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX și XX, 1780 - 2000*, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 27.

8 <https://www.britannica.com/event/Schism-of-1054>, accesat la 18.03.2014.

9 David Landes, *Avuția și sărăcia națiunilor. De ce unele țări sunt atât de bogate, iar altele atât de sărace*, Editura Polirom, Iași, 2013, p. 62.

10 René Rémond, *op.cit.*, p. 33.

11 Modelul portului triplei coroane este adoptat din Orientul Antic, unde sunt atestate mai multe personaje care sunt încoronate cu un astfel de simbol regal. Papalitatea preia acest obicei în secolul al XII-lea, când este creată o primă astfel de coroană ca simbol al întâietății bisericii față de stat. Ulterior, în secolul al XIV-lea, Papa Bonifaciu al VIII-lea poartă o a doua coroană, care, de data aceasta, simboliza primatul Bisericii Catolice asupra tuturor indivizilor și asupra sufletelor lor. O a treia coroană este creată în anul 1340, când papalitatea, aflată în criză, este silită să-și stabilească temporar sediul la Avignon. Noua coroană simbolizează întreita putere a suveranilor pontifi asupra cerului, pământului și sufletului, suveranul pontif preluând din nou și titlul de „Pontifex maximus”. Anterior, acest titlu fusese acordat tuturor împăraților romani care aveau atributul de a fi și conducători religioși supremi, ei veghind, în acest fel, la păstrarea statutului laic al imperiului. Începând cu anul 382, împăratul Flavius Gratianus Augustus confiscă toate proprietățile care produceau venituri cultelor păgâne. Acest lucru îi atrage antipatia senatorilor păgâni. Pentru a-i sfida, este dispus să renunțe la titlul de conducător suprem religios, însă acest atribut este imediat revendicat și preluat de către episcopul de Roma. Ulterior, tripla coroană a rămas unul dintre cele mai importante simboluri ale catolicismului, el regăsindu-se și astăzi pe steagul Vaticanului; a se vedea Ramsay Macmullen, *Christianizing The Roman Empire AD 100-400*, Yale University Press, 1984.

12 René Rémond, *op.cit.*, p. 27.

13 Conducătorii Romei aveau dreptul de a solicita întocmirea unor calendare în care puteau să înscrie sărbătorile legale și zilele în care se comemorau faptele importante din

trecutul statului. Unul dintre cele mai importante instrumente de măsurare a timpului a fost calendarul Iulian, comandat de către Iulius Cezar astronomului Sosigene din Alexandria, și care a intrat în uz începând cu anul 45 î.H. Acesta împărțea anul în 365 de zile, grupate în 12 luni, cu un an bisect la fiecare 4 ani, însă cu o mică imperfecțiune de 11 minute, la fiecare an (la fiecare 128 de ani, rezulta o zi în minus). De asemenea, unele luni ale anului au preluat denumirea acestor iluștri conducători, luna iulie a fost denumită în onoarea lui Cezar, iar luna august, în onoarea nepotului acestuia, Octavian Augustus, primul împărat al Romei. Următoarea reformare a calendarului a fost stabilită pe 24 februarie 1582, la comanda Papei Grigore al XIII-lea, al cărui nume l-a preluat calendarul gregorian. Vezi Richards, E. G., Urban, Sean E.; Seidelmann, P. Kenneth, eds. *Explanatory Supplement to the Astronomical Almanac* (3rd ed.). Mill Valley, Calif: University Science Books, 2013, p. 595.

14 René Rémond, *op.cit.*, p. 27.

15 David Landes, *op.cit.*, pp. 57-58.

16 *Ibidem*, p. 58.

17 Henry Kissinger, *Ordinea mondială. Reflecții asupra specificului națiunilor și al cursului istoriei*, Editura Rao, București, 2015, p. 26.

18 *Ibidem*, p. 25.

19 *Ibidem*, p. 26.

20 *Ibidem*, p. 35.

21 Immanuel Wallerstein, Randall Collins, Michael Mann, Georgi Derluguian, Craig Calhoun, *Are capitalismul un viitor?*, Editura Comunicare.ro, București, 2015, p. 156.

22 *Ibidem*, p. 145.

23 René Rémond, *op.cit.*, p. 54.

24 *Ibidem*, pp. 55-56.

25 *Ibidem*, pp. 209-210.

BIBLIOGRAFIE

Bokenkotter Thomas, *A Concise History of the Catholic Church*, Editura Doubleday, New York, 2004.

Buzan Barry, Little Richard, *Sistemele internaționale în istoria lumii*, Editura Polirom, Iași, 2009.

Gibbon Edward, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman. O antologie de la apogeul imperiului până la sfârșitul domniei lui Iustinian*, Editura Humanitas, București, 2018.

Yates Thimoty, *The expansion of Christianity*, Lion Hudson Plc, London, 2004.

Kissinger Henry, *Ordinea mondială. Reflecții asupra specificului națiunilor și al cursului istoriei*, Editura Rao, București, 2015.

Landes David, *Avuția și sărăcia națiunilor. De ce unele țări sunt atât de bogate, iar altele atât de sărace*, Editura Polirom, Iași, 2013.

Macmullen Ramsay, *Christianizing The Roman Empire AD 100–400*, Yale University Press, 1984.

Rémond René, *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX și XX, 1780 - 2000*, Editura Polirom, Iași, 2003.

Rives James, *Religion in the Roman Empire*, Wiley–Blackwell, New York, 2006.

Urban Richards, Seidelmann Sean, Kenneth P., eds. *Explanatory Supplement to the Astronomical Almanac* (3rd ed.). Mill Valley, Calif: University Science Books, 2013.

Wallerstein Immanuel, Collins Randall, Mann Michael, *Derluguian Georgi, Calhoun Craig, Are capitalismul un viitor?*, Editura Comunicare.ro, București, 2015.

<https://www.britannica.com/event/Schism-of-1054>